

Słownik pracowników książki polskiej – wydawnictwo z zakresu biografistyki bibliologicznej jako źródło do badań nad dziejami instytucji książki za granicą

W latach 1972-2016 ukazało się kolejnych pięć tomów *Słownika pracowników książki polskiej* (SPKP – 1972, 1986, 2000, 2010, 2016) przygotowanych do druku w Uniwersytecie Łódzkim – specjalistycznego wydawnictwa biograficznego uwzględniającego, poza „pracownikami książki” działającymi w naszym kraju, także osoby pracujące za granicą na rzecz książki polskiej. Redakcja SPKP uznała bowiem, iż rola funkcjonujących instytucji książki w środowiskach emigracyjnych i polonijnych była i wciąż jest nie do przecenienia w podtrzymywaniu polskości, języka i religii, tradycji i świadomości narodowej oraz w zachowaniu więzi i łączności Polaków z krajem. Biogramy tych, którzy owe placówki powoływali do życia lub byli w nich zatrudnieni, należało w SPKP zamieścić, bowiem poprzez życiorysy osób można przedstawić działalność instytucji, z którymi były związane.

Problem stanowiło jednak pozyskanie kompetentnych autorów haseł. Udało się – poprzez apele zamieszczane w prasie i czasopismach specjalistycznych, nawiązanie kontaktów głównie z pracownikami bibliotek polskich za granicą, osobiste znajomości, a także śledzenie aktualnej produkcji wydawniczej i wciąż powiększany warsztat SPKP – otrzymać do wszystkich pięciu tomów wydawnictwa 166 biogramów autorstwa 78 osób oraz 14 życiorysów niepodpisanych. Poza członkami Redakcji, którzy opracowali biogramy autorsko (Bogumił Karkowski, Jadwiga Konieczna, Magdalena Kwiatkowska, Anna Michalewska, Magdalena Rzadkowolska, Jolanta Soboń, Hanna Tadeusiewicz, Irena Treichel, Agata Walczak-Niewiadomska), najliczniej wsparli SPKP tak wybitni badacze książki polskiej za granicą jak Władysław Chojnacki, Franciszek German, Ludwik Gocel, Andrzej Kłossowski i Stanisław Sierotwiński.

Otrzymane teksty – po opracowaniu redakcyjnym (dokonaniu koniecznych skrótów, ujednoczeniu nagłówków i bibliografii załącznikowej, zastosowaniu odsyłaczy, przeprowadzeniu autoryzacji) – przeznaczono do publikacji w tomie podstawowym i czterech suplementach. Analiza biogramów pozwoliła pokazać, jakie zawody związane z produkcją, gromadzeniem i udostępnianiem książki reprezentowali Polacy pracujący poza krajem w jego historycznych granicach; kim, dokąd, kiedy i w jakich okolicznościach emigrowali, aby związać swe losy epizodycznie lub na resztę życia z instytucjami polskiej książki na obczyźnie.

Większość naszych rodaków opuszczała kraj w XIX w., po upadku powstań: listopadowego (1830-1831) i styczniowego (1863-1864) – chronili się oni w ten sposób przed represjami władz zaborczych – oraz w czasie I i II wojny światowej, a także po 1945 r.,

gdy uciekano przed prześladowaniami PRL-owskich rządów. Byli oczywiście i tacy, którzy wyjeżdżali za granicę za chlebem – by szukać tam lepszych warunków bytowych.

Pracowników polskiej książki spotykamy, co można stwierdzić na podstawie analizy tekstów zamieszczonych w SPKP, w krajach europejskich od mroźnej Skandynawii przez Niemcy, Belgię, Francję, Wielką Brytanię do Półwyspu Iberyjskiego i słonecznej Italii; działali oni na rzecz książki polskiej w miastach carskiej Rosji: Moskwie i Petersburgu, w miejscach zesłania naszych rodaków na dalekiej Syberii, a w czasach Związku Radzieckiego – uwięzieni m.in. na kazachskiej ziemi. Spotykamy ich wielu za wielką wodą – w Ameryce Południowej (Argentynie i Brazylii) oraz w Ameryce Północnej (w stołecznym Waszyngtonie, wielkomiejskim Nowym Jorku, w silnym ośrodku polonijnym Chicago), a nawet w Egipcie (Port Said nad Kanałem Sueskim).

Emigrowali z Polski ludzie z różnym wykształceniem, studenci i absolwenci polskich i obcych uniwersytetów, aktywni uczestnicy narodowych zrywów, działacze organizacji i partii politycznych, uczeni, pisarze, przedstawiciele arystokracji i wolnych zawodów; opuszczali ojczyznę także osoby bez wykształcenia, bez wyuczonej profesji, które dopiero na obczyźnie zdobywały wiedzę i umiejętności, poznawały języki krajów osiedlenia.

Działający za granicą „pracownicy książki polskiej” – upamiętnieni w SPKP – reprezentują niemal wszystkie zawody z nią związane; byli to: drukarze, wydawcy i nakładcy, właściciele oficyn i odlewni czcionek, księgarze, właściciele antykwariatów, wypożyczalni i czytelnia, ilustratorzy i graficy książkowi, twórcy i zbieracze ekslibrisów oraz kolekcjonerzy ksiązek, bibliotekarze, założyciele bibliotek, bibliografowie, bibliofile i badacze książki.

Wszystkie biografowane osoby poza pracą na rzecz polskiej książki za granicą włączyły się szybko w życie Polonii wszędzie tam, gdzie rzucił je los, brały czynny udział w zakładaniu szkół publicznych i szkółek parafialnych, były redaktorami polskich gazet i czasopism, działały w emigracyjnych i polonijnych organizacjach politycznych i społecznych, związkach i stowarzyszeniach kulturalnych i oświatowych. Często zaangażowanie Polaków wysoko oceniały miejscowe władze.

Tyle ogólnych informacji mogę przekazać po mozolnym przejrzeniu ogółem ponad 2100 stron SPKP (niewiele pomagały indeksy i system odsyłaczy). W swoim artykule wskażę zatem jedynie przykładowo na działalność rodaków szczególnie zasłużonych dla polskiej książki za granicą, pracujących we wszystkich zawodach z nią związanych.

Najwięcej biogramów (104) dotyczy założycieli i pracowników bibliotek różnych typów, które służąc emigrantom, były jednocześnie warsztatami pracy dla bibliotekarzy i innych osób zainteresowanych polską książką, a także twórców prywatnych kolekcji, często przekazywanych w darze szkołom i różnym instytucjom, głównie naukowym. Polskie biblioteki emigracyjne istniały w 28 zagranicznych miastach. Spośród prywatnych księżnic warto wymienić wspomniałą bibliotekę Adama Jerzego¹ i Władysława książąt Czartoryskich, zlokalizowaną w ich paryskim pałacu Hotel Lambert. Piękne kolekcje posiadali też m.in. Ignacy Domeyko² w Santiago de Chile, Leon Kryczyński³ w Petersburgu, Henryk Kałusowski⁴ w Waszyngtonie, Adam Ciołkosz⁵ w Londynie. Biblioteki emigracyjne pracujące

¹ Zob. W. Spaleniak, *Czartoryski Adam Jerzy*, [w:] SPKP, pod red. I. Treichel, Warszawa-Łódź 1972, s. 144-145.

² Zob. E. Nieciowa, *Domeyko Ignacy*, [w:] tamże, s. 179.

³ Zob. M. Konopacki, *Kryczyński Leon*, [w:] tamże, s. 475-476.

⁴ Zob. I. Treichel, *Kalusowski Henryk*, [w:] tamże, s. 388-389.

⁵ Zob. A. Dura, *Ciołkosz Adam*, [w:] SPKP. *Suplement III*, pod red. H. Tadeusiewicz, Warszawa 2010, s. 45-46.

samodzielnie lub będące księgozbiorami placówek kultury, np. muzeów, funkcjonowały w wielu europejskich i pozaeuropejskich ośrodkach polonijnych. Przypomnieć należy np. szczególnie zasłużoną Bibliotekę Polską w Paryżu, istniejącą do dziś od 1838 r. Biogramy jej twórców, bibliotekarzy i dyrektorów rejestruje SPKP, żeby wymienić tylko najbardziej znanych: Adama Mickiewicza⁶ i jego syna Władysława⁷, który w 1903 r. utworzył przy bibliotece muzeum mickiewiczowskie, Franciszka Pułaskiego⁸, Stanisława Koczorowskiego⁹, Irenę Gałęzowską¹⁰, oraz Bronisławę Mońkiewiczównę¹¹. Drugą biblioteką, która spełniała ważną rolę w życiu Polonii, głównie szwajcarskiej, była placówka przy zorganizowanym w 1870 r. przez Włodzimierza Platę¹² Muzeum Narodowym Polskim w Rapperswilu, któremu ofiarował on własne zbiory i fundusze. SPKP prezentuje biogramy bibliotekarzy i dyrektorów muzealnej biblioteki, m.in. Zygmunta Wasilewskiego¹³, niefortunnego zarządcy zbiorów – Włodzimierza Rużyckiego de Rosenwerth¹⁴ oraz wstępującego przeciw jego szkodliwej działalności Stefana Żeromskiego¹⁵ (tzw. sprawa rapperswilska, która spowodowała rezygnację pisarza z funkcji bibliotekarza w 1896 r.) oraz Wacława Karczewskiego¹⁶ i Haliny Zielińskiej¹⁷. Z polskich bibliotek emigracyjnych wyróżnić należy także Bibliotekę Polską w Londynie i jej dyrektorów: Marię Daniewicz-Zielińską¹⁸ i Zdzisława Jagodzińskiego¹⁹ oraz Bibliotekę Polską w Rzymie – Stację Naukową PAU w Krakowie, której podstawę stanowił księgozbiór rzymski Józefa Michałowskiego²⁰, ofiarowany w 1921 r. na rzecz przyszłej placówki naukowej, istniejącej do dziś.

Drugą najliczniejszą grupą „pracowników książki polskiej” działających za granicą było blisko 100 odnotowanych w SPKP właścicieli i pracowników drukarni, księgarń oraz wydawnictw zlokalizowanych w 36 miastach Europy i obu Ameryk, produkujących i rozpowszechniających polskie książki, gazety i czasopisma wśród emigrantów oraz zapopatrujących w te publikacje polskie biblioteki. Podane liczby ukazują, jak bardzo działalność ta była rozwinięta w czasie i przestrzeni. W życiorysach właścicieli poszczególnych firm znajdujemy m.in. informacje o piętnastowiecznej drukarni Stanisława Polaka²¹ w hiszpańskiej Sewilli, oficynie Ferdynanda Suszczyńskiego²², działającej w drugiej połowie XIX w. w Petersburgu, czy księgarni i wydawnictwie Jana Michalskiego²³ w Paryżu z końca XX stulecia. Z zamieszczonych biogramów dowiadujemy się, iż Polacy druko-

⁶ Zob. H. Werno, *Mickiewicz Adam*, [w:] SPKP, s. 587-588.

⁷ Zob. A. Kłossowski, H. Werno, *Mickiewicz Władysław*, [w:] tamże, s. 588-589.

⁸ Zob. A. Michalewska, I. Mirzejan, *Pułaski Franciszek Jan*, [w:] tamże, s. 731-732.

⁹ Zob. M. Brykańska, *Koczorowski Stanisław Piotr*, [w:] tamże, s. 425-426.

¹⁰ Zob. W. Stankiewicz, *Gałęzowska Irena*, [w:] SPKP. *Suplement*, pod. red. I. Treichel, Warszawa-Łódź 1986, s. 59-60.

¹¹ Zob. J. Starnawski, *Mońkiewiczówna Bronisława*, [w:] SPKP, s. 602.

¹² Zob. E. Nierciowa, *Plater Władysław Ewaryst*, [w:] tamże, s. 690-691.

¹³ Zob. S. Sierotwiński, *Wasilewski Zygmunt*, [w:] tamże, s. 939.

¹⁴ Zob. W. Święcicka, *Rużycki de Rosenwerth Włodzimierz*, [w:] tamże, s. 775.

¹⁵ Zob. E. Słodkowska, *Żeromski Stefan*, [w:] tamże, s. 1033-1034.

¹⁶ Zob. W. Święcicka, *Karczewski Wacław*, [w:] tamże, s. 397-398.

¹⁷ Zob. A. Piotrowska, *Zielińska Halina*, [w:] SPKP. *Suplement III*, s. 318-319.

¹⁸ Zob. M. Rzadkowska, *Daniewicz Zielińska Maria Ludwika*, [w:] tamże s. 55-57.

¹⁹ Zob. A. Walczak-Niewiadomska, *Jagodziński Zdzisław Konstanty*, [w:] tamże, s. 115-116.

²⁰ Zob. N. Canova, *Michałowski Józef*, [w:] SPKP, s. 586-587. Z najnowszych publikacji zob. A. Wagner, *Stare druki o sztuce w zbiorach Biblioteki Stacji Naukowej PAN w Rzymie*, Roma 2016.

²¹ Zob. *Stanisław Polak*, [w:] SPKP, s. 848.

²² Zob. I. Treichel, *Suszczyński Ferdynand*, [w:] SPKP. *Suplement*, s. 209.

²³ Zob. M. Rzadkowska, *Michalski Jan*, [w:] SPKP. *Suplement IV*, pod. red. M. Rzadkowskiej, Łódź 2016, s. 160.

wali, wydawali i sprzedawali książki w tak odległych ośrodkach emigracyjnych jak np. Chicago (Wydawnictwo Polskie Franciszka Gordona²⁴), Toledo w stanie Ohio (firma Teodora Kozubskiego²⁵), Kurytyba (księgarnia Karola Szulca²⁶), Buenos Aires (wydawnictwo Adama Dąbrowskiego²⁷) oraz w znacznie bliższych – jak Glasgow (wydawnictwo Jadwigi Harasowskiej²⁸), Florencja (drukarnia artystyczna Samuela Tyszkiewicza²⁹), Drezno (wydawnictwo Józefa Ignacego Kraszewskiego³⁰), Genewa (drukarnia Stanisława Mendelso-
na³¹), Londyn (tłocznia i księgarnia Bolesława Świdarskiego³²), Paryż – Maisons Laffitte (wydawnictwo i oficyna Jerzego Giedroycia³³) – wymieniałam jedynie przykładowo najbardziej znane firmy.

Z działalnością księgarską łączyło się otwieranie przez polskich emigrantów antykwariatów. W SPKP zamieszczono tylko trzy biogramy antykwariuszy handlujących starymi książkami, rękopisami, materiałami źródłowymi, dawnymi mapami, sztychami, a nawet drobnymi dziełami sztuki i numizmatami. W Sztokholmie osiedlił się po upadku powstania 1863 r. Henryk Bukowski³⁴, który założył w tym mieście świetnie rozwijający się antykwariat, skupiający tamtejszych emigrantów, zwany nieoficjalnie „polską stacją naukową”. Właściciel wydał 12 katalogów firmy. Część obiektów ofiarował Muzeum Narodowemu Polskiemu w Rapperswilu, z którym współpracował (od 1891 r. był członkiem wieczystym towarzystwa przyjaciół placówki). W Londynie na przełomie XIX i XX stulecia prowadził dobrze prosperujący antykwariat Wilfrid Michael Woynicz (pseud. Wilfryd, właściwie Michał Woynicz)³⁵, który zyski z handlu przeznaczał na cele społeczne i charytatywne, wspierał polski ruch wolnościowy. Po 1945 r. otworzył antykwariat naukowy w Nowym Jorku Aleksander Janta-Polczyński³⁶; placówka specjalizowała się w handlu polonikami i sławikami. Polscy antykwariusze pracujący za granicą byli znawcami i miłośnikami starych i pięknych książek, należeli do towarzystw bibliofilskich, a ich antykwarnie stanowiły miejsce spotkań emigrantów.

Wielu Polaków pracujących w różnych „księgoznawczych” zawodach prowadziło również działalność naukową w zakresie historii książki i bibliotek oraz bibliografii. Wyniki swoich badań publikowali w czasopismach i wydawnictwach naukowych (i nie tylko) w Europie i Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej. Kilkunastu autorów prac ma swe biogramy w SPKP; przypomnę nazwiska szczególnie zasłużonych badaczy. I tak od 1940 r. pracował na szwedzkim uniwersytecie w Uppsali profesor Instytutu Języków Słowiańskich Józef Trypućko³⁷, który m.in. opracował bibliografię poloników wydanych w Szwecji w latach 1918-1939 oraz katalog księgozbioru jezuitów w Braniewie, zachowanego w Bi-

²⁴ Zob. Z. Niezgoda, *Gordon Franciszek*, [w:] SPKP, s. 279.

²⁵ Zob. J. Jachowski, *Kozubski Teodor*, [w:] tamże, s. 460.

²⁶ Zob. W. Chojnacki, *Szulc Karol*, [w:] tamże, s. 882.

²⁷ Zob. tenże, *Dąbrowski Adam*, [w:] tamże, s. 162.

²⁸ Zob. P. Matysiak, *Harasowska Jadwiga*, [w:] SPKP. *Suplement III*, s. 105-106.

²⁹ Zob. W. Motz, *Tyszkiewicz Samuel Fryderyk*, [w:] SPKP, s. 920.

³⁰ Zob. T. Osiecka, *Kraszewski Józef Ignacy*, [w:] tamże, s. 468-469.

³¹ Zob. A. Krysińska, *Mendelson Stanisław*, [w:] tamże, s. 576.

³² Zob. W. Świdarska, *Świdarski Bolesław*, [w:] SPKP. *Suplement*, s. 213-214.

³³ Zob. M. Rządowska, *Giedroyc Jerzy*, [w:] SPKP. *Suplement III*, s. 82-83.

³⁴ Zob. A. Świdarska, *Bukowski Henryk*, [w:] SPKP, s. 99-100.

³⁵ Zob. E. Stoffel-Ożogowa, *Woynicz Wilfryd Michał*, [w:] tamże, s. 987.

³⁶ Zob. T. Oracki, *Janta-Polczyński Józef*, [w:] tamże, s. 364; *Katalog rękopisów*. T. 22: *Archiwum Aleksandra Janty-Polczyńskiego: sygnatury 12784-13023*, oprac. A. Fabiańska, C.D. Pomianowska, Warszawa 2011.

³⁷ Zob. A. Szubert, *Trypućko Józef*, [w:] SPKP. *Suplement IV*, s. 276.

blioteczni Uniwersyteckiej w Uppsali³⁸. Również w czasie II wojny światowej prowadził działalność (także dokumentacyjną) w Londynie Jan Bielatowicz³⁹, autor m.in. *Bibliografii druków polskich we Włoszech 1.09.1939 - 1.09.1945* (Rzym 1946) czy równie wartościowej *Bibliografii wydań dzieł Mickiewicza i o Mickiewiczu na emigracji 1.9.1939-15.6.1955*, opublikowanej w 1955 r.⁴⁰ W 1950 r. wyemigrował do Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej Jan Kowalik⁴¹, który przygotował i ogłosił kilka ważnych prac bibliograficznych, m.in. *Polonica niemieckie za czas od 1. września 1939 do 31. grudnia 1948 roku* (Paryż 1952), «Kultura» 1947-1957. *Bibliografia zawartości treści. Działalność wydawnicza (1946-maj 1959)* (Paryż 1959) oraz czterotomową *Bibliografię czasopism polskich wydanych poza granicami Kraju od września 1939 roku* (Lublin 1976-1988).

Autorami prac bibliograficznych byli też bibliotekarze polskich księżnic za granicą. W 1947 r. rozpoczęła pracę w Bibliotece Polskiej w Londynie Janina Zabielska⁴², autorka trzytomowej bibliografii poloników wydanych za granicą po 1 IX 1939 r. Kolejne tomy i części tego podstawowego opracowania opublikowano w 1954, 1957, 1959, 1960 i – pośmiertnie – w 1966 r. (w opracowaniu i z uzupełnieniem M. Danilewiczowej i Haliny Choynackiej) pt. *Bibliography of books in Polish or relating to Poland published outside Poland since September 1 st, 1939*⁴³. W 1956 r. ukazał się w Londynie w opracowaniu J. Zabielskiej *Katalog wystawy zorganizowanej przez Bibliotekę Polską w Londynie w porozumieniu ze Związkiem Pisarzy Polskich na Obczyźnie dla upamiętnienia odczytu p. John'a Conrada, syna pisarza wygłoszonego w Instytucie Historycznym im. gen. Sikorskiego dnia 30.X.1956 roku*. Od 1939 r. z Biblioteką Polską w Paryżu, a następnie z Biblioteką Polską w Londynie związana była M. Danilewicz-Zielińska (od 1945 r. – dyrektor londyńskiej księżnicy). Uczona ma w swym dorobku prace dotyczące bibliotek polskich, ruchu wydawniczego, czytelnictwa i bibliografii za granicą, m.in. trzytomową bibliografię zawartości „Kultury”, „Zeszytów Historycznych” i publikacji książkowych Instytutu Literackiego w Paryżu (1975⁴⁴, 1981⁴⁵, 1989⁴⁶). Wspólnie ze Z. Jagodzińskim i Mają Elżbietą

³⁸ Zob. J. Trypućko, *Polonica vetera Upsaliensia. Catalogue des imprimés polonais ou concernant la Pologne des XVe, XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles conservés à la Bibliothèque de l'Université Royale d'Upsala*, Uppsala 1958; tenże, *Próba rekonstrukcji biblioteki kolegium jezuitckiego w Braniewie wywiezionej w r. 1626 przez Szwedów*, [Warszawa] 1974; tenże, *The catalogue of the books of the Jesuit College in Braniewo held in the University Library in Uppsala = Katalog księgozbioru Kolegium Jezuitów w Braniewie zachowanego w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali*. Vol. 1-3, extended and compl. by M. Spandowski, ed. by M. Spandowski, S. Szyller, Warszawa-Uppsala 2007.

³⁹ Zob. S. Sierotwiński, *Bielatowicz Jan*, [w:] SPKP, s. 64.

⁴⁰ Zob. J. Bielatowicz, *Bibliografia wydań dzieł Mickiewicza i o Mickiewiczu na emigracji 1.9.1939-15.6.1955*, [w:] Adam Mickiewicz. *Praca zbiorowa. Opracowania, wybór poezji, prozy, listów, wiersze o poecie, bibliografia*, Londyn 1955.

⁴¹ Zob. M.A. Supruniuk, *Kowalik Jan*, [w:] SPKP. *Suplement III*, s. 150-151.

⁴² Zob. S. Burhardt, *Zabielska Janina*, [w:] SPKP, s. 998.

⁴³ Zob. J. Zabielska, *Bibliography of books in Polish or relating to Poland published outside Poland since September 1 st, 1939*. Vol. 1: 1939-1951 (No. 1-5625), London 1954; Vol. 1: 1939-1951 (No. 1-5625), London 1957; Vol. 1: 1939-1951 (No. 1-5625), London 1960; Vol. 2. 1952-1957 and suppl. to 1939-1951 (No. 1-4175), London 1959; Vol. 3: 1958-1963 and suppl. to 1939-1957 (No. 1-4120), comp. by the late J. Zabielska, continued and suppl. by M.L. Danilewicz and H. Choynacka, London 1966.

⁴⁴ Zob. M. Danilewicz-Zielińska, *Bibliografia: «Kultura» (1958-1973), «Zeszyty Historyczne» (1962-1973), działalność wydawnicza (1959-1973)*, Paryż 1975.

⁴⁵ Zob. M. Danilewicz-Zielińska, *Bibliografia: «Kultura» (1974-1980), «Zeszyty Historyczne» (1974-1980), działalność wydawnicza (1974-1980)*, Paryż 1981.

⁴⁶ Zob. M. Danilewicz-Zielińska, *Bibliografia: «Kultura» (1981-1987), «Zeszyty Historyczne» (1981-1987), działalność wydawnicza (1981-1987)*, Paryż 1989.

Cybulską kontynuowała też *Bibliografię druków polskich i Polski dotyczących* [...] J. Zabielskiej – tom czwarty ukazał się w 1985, tom piąty w 1995 r. w Londynie⁴⁷. Badaczka wygłosiła również na Kongresie Nauki Polskiej na Obczyźnie programowy referat pt. *Zakres i zadania bibliografii emigracyjnej* (Londyn 1970). Dyrekturę Biblioteki Polskiej w Londynie objął po M. Danilewicz Z. Jagodziński, który podobnie jak ona współpracował m.in. z Polskim Uniwersytetem na Obczyźnie (PUNO) w Londynie. Wśród publikacji badacza na szczególną uwagę zasługują: *The Katyn bibliography (books and pamphlets) = Bibliografia Katyńska (książki i broszury)*: wydanie pierwsze – Londyn 1976, drugie poprawione i uzupełnione – Londyn 1982, *Bibliografia Polaków na Wschodzie (b. ZSRR)* – Londyn 2006⁴⁸ oraz kontynuacja *Bibliografii druków polskich i Polski dotyczących wydanych poza Polską po 1 września 1939*: tomy 6-9, Londyn 1997-2003⁴⁹. Licznie ukazujące się za granicą bibliografie dorobku wydawniczego Polaków na emigracji odnotowane w SPKP były i wciąż są podstawą badań naukowych z zakresu bibliologii prowadzonych w kraju i na obczyźnie.

Na zakończenie jeszcze parę zdań o artystach książki działających poza Polską, wykonujących ilustracje i prace graficzne do polskich książek i czasopism, projekty okładek, projektujących wystrój zdobniczy wydawnictw i znaki własnościowe polskich bibliotek. Życiorysy kilku z tych artystów odnajdziemy w SPKP. W Berlinie w XVIII w. miał swą pracownię Daniel Chodowiecki⁵⁰, wykonujący ilustracje międzyrytowe. W XIX w. – także w Berlinie – Jan Gotfryd Krethlow⁵¹ ilustrował dzieła polskich autorów. We Francji – w Clermont i w Paryżu – pracował Adam Piliński⁵²: wykonywał litografie, a od 1853 r. rekonstruował rzadkie druki nową metodą faksymilową. W XX stuleciu działał od 1903 r. w Paryżu drzeworytnik Konstanty Brandel⁵³, a od 1945 r. mieli tu swą pracownię Maria i Franciszek Prochaskowie⁵⁴. W Londynie zasłynął Stanisław Gliwa⁵⁵, który po II wojnie światowej zdołał linorytami polskie czasopisma emigracyjne („Kulturę” i „Orła Białego”), projektował szatę graficzną i okładki do wydawnictw Instytutu Literackiego J. Giedroycia. Uznanie zdobyli też Franciszka Themerson⁵⁶ i Jan Lenica⁵⁷ – autorzy ilustracji w książeczkach dla dzieci.

W niniejszym artykule starałam się nakreślić, w zarysie tylko, obraz udziału Polaków w życiu książki poza granicami kraju w czasie przeszłym, a nawet zaprzyszłym na obu półkulach ziemskiego globu, w różnych państwach i miastach, gdzie przyszło im żyć od XV do XXI w. i gdzie stali się ambasadorami polskiej kultury książki.

⁴⁷ Zob. M.E. Cybulska, M.L. Danilewicz-Zielińska, Z. Jagodziński, *Bibliography of books in Polish or relating to Poland published outside Poland since September 1st 1939*. Vol. 4: 1964-1967 and suppl. to 1939-1963 (No. 1-3344), ed. by Z. Jagodziński, Londyn 1985; Vol. 5: 1968-1971 and suppl. to 1939-1967 (No. 1-2976), ed. by Z. Jagodziński, Londyn 1995.

⁴⁸ Zob. Z. Jagodziński, *Bibliografia Polaków na Wschodzie (b. ZSRR)*, red. J. Szmidt, tł. E. Lipniacka, Londyn 2006.

⁴⁹ Zob. tenże, *Bibliografia druków polskich i Polski dotyczących wydanych poza Polską po 1 września 1939 r.* T. 6: 1972-1976 i uzupełnienia do t. I-V (1939-1971) (Nr 1-3184), Londyn 1997; tenże, T. 7: 1977-1982 i uzupełnienia do t. I-VI (1939-1976), Londyn 2000; tenże, T. 8: *Uzupełnienia do tomów I-VII (1939-1982)*, Londyn 2001; enże, J. Szmidt, T. 9: *Uzupełnienia do tomów I-VII (1939-1982)*, Londyn 2003.

⁵⁰ Zob. K. Lewicki, *Chodowiecki Daniel Mikołaj*, [w:] SPKP, s. 118.

⁵¹ Zob. J. Jaworska, *Krethlow Jan Gotfryd Ferdynand*, [w:] tamże, s. 471.

⁵² Zob. L. Gocel, *Piliński Adam*, [w:] tamże, s. 677-678.

⁵³ Zob. H. Tadeusiewicz, *Brandel Konstanty*, [w:] SPKP. *Suplement*, s. 27-28.

⁵⁴ Zob. B. Stepien, *Prochaska Franciszek*, [w:] SPKP. *Suplement IV*, s. 205-206.

⁵⁵ Zob. J. Krasnodębska, *Gliwa Stanisław Michał*, [w:] SPKP. *Suplement III*, s. 83-84.

⁵⁶ Zob. P. Matysiak, *Themerson Franciszka*, [w:] SPKP. *Suplement IV* s. 279-280.

⁵⁷ Zob. M. Rzadkowska, *Lenica Jan*, [w:] tamże, s. 166-167.

Podstawą prezentacji dorobku naszych rodaków na emigracji był *Słownik pracowników książki polskiej* – niezastąpione źródło wiedzy w zakresie biografistyki bibliologicznej. Osoby biografowane, autorów życiorysów i nas wszystkich wykorzystujących ich osiągnięcia w pracy naukowej łączy miłość do książki – *Amor librorum nos unit!*

Indeks

SPKP 1972

- Bansemer Jan Marcin (1802-1840) s. 31
Baranowicz Łazarz (1593?-1694?) s. 33
Białkowski Marcin (1840-1910) s. 62
Bielatowicz Jan (1913-1965) s. 64
Bobrowicz Jan Nepomucen (1805-1881) s. 73-74
Borkowski A.W. Dunin (daty nieznane) s. 82
Bukowski Henryk (1839-1900) s. 99-100
Burkot Antoni (1871-1945) s. 101
Chodowiecki Daniel (1726-1801) s. 118
Chrzanowski Jan Józef (1867-1933) s. 126
Ciągliński Józef (1869-1944) s. 129
Cichowski Adolf (1794-1854) s. 129-130
Czartoryski Adam Jerzy (1770-1861) s. 144-145
Czartoryski Adam Ludwik (1872-1937) s. 145
Czartoryski Witold Kazimierz (1876-1911) s. 145-146
Czerniecki Ludwik (zm. po 1870) s. 148-149
Dąbrowski Adam (1957-1914) s. 162
Dąbrowski Józef (1842-1903) s. 163
Detkens Eugeniusz (1810-1857) s. 169
Dębski Aleksander (1857-1935) s. 171
Domeyko Ignacy (1802-1889) s. 179
Dybowski Aleksander Napoleon (1811-1862) s. 191
Dyniewicz Władysław (1843-1928) s. 191-192
Dzwonkowski Adam Stefan (1815-1886) s. 199-200
Ettinger Paweł (1866-1948) s. 209
Filcek Antoni (zm. 1950) s. 220
Geniusz Mieczysław (1853-1920) s. 253
Girsztowt Polikarp (1827-1877) s. 262
Gliński Henryk (1853-1905) s. 264-265
Gordon Franciszek (1860-1931) s. 279
Grendyszyński Kazimierz (1866-1906) s. 293
Guttry Aleksander (1887-1955) s. 308-309
Heidenreich Ferdynand Marek (1868-1921) s. 323
Hempel Jan Hieronim (1877-1937) s. 325
Hłuszniewicz Antoni (1793-1861) s. 332-333
Januszkiewicz Eustachy (1805-1874) s. 365-366
Jełowicki Aleksander (1804-1877) s. 375
Jędrzejewski Bolesław Antoni (1867-1914) s. 377-388
Kałusowski Henryk (1806-1894) s. 388-389
Kasprzak Marcin (1860-1905) s. 401
Kiełbassa Piotr (1838-1905) s. 408
Kocmyrzowski Stanisław Mateusz (1606-1674) s. 425
Koczorowski Stanisław Piotr (1888-1958) s. 425-426
Kopijewicz Elias (1651-1714) s. 437
Kozubski Teodor (1887-1944) s. 460
Kraj Karol (daty nieznane) s. 462
Kraszewski Józef Ignacy (1812-1887) s. 468-469
Krethlow Jan Gotfryd (1767-1842) s. 471
Królikowski Karol (1806-1871) s. 473
Kryczyński Leon Najman-Mirza (1887-1939) s. 475-476
Kurdziel Paweł (1877-1940) s. 489
Librowicz Zygmunt (1855-po 1917) s. 515
Łuczycki Zdzisław (zm. 1929) s. 542-543
Marchlewski Julian Baltazar (1866-1925) s. 565-566
Marylski Juliusz (zm. 1888) s. 569
Mazzucato Aleksander (1903-1968) s. 572

- Mendelson Stanisław (1858-1913) s. 576
 Mickiewicz Adam (1798-1855) s. 587-588
 Mickiewicz Władysław (1838-1926) s. 588-589
 Milewski Stanisław (1805-1843) s. 594
 Niemcewicz Julian Ursyn (1758-1841) s. 626-627
 Ohryzko Józefat (1827-1890) s. 639
 Ostrowski Krystyn Józef (1811-1882) s. 653
 Pietkiewicz Leon (daty nieznane) s. 676
 Piliński Adam (1810-1887) s. 677-678
 Piltz Erazm (1851-1929) s. 682
 Prauss Franciszek Ksawery (1874-1925) s. 712-713
 Reiff Adolf (1832-1902) s. 747
 Ruszkiewicz Franciszek (1875-1933) s. 773
 Rypiński Aleksander Radwan (1811-1886) s. 777-778
 Słupski Zygmunt Świętopełk (1851-1928) s. 831-832
 Smulski Władysław (1836-1897) s. 835-836
 Stacherski Maciej (1807-1855) s. 842
 Stańczewski Józef (1901-1935) s. 850
 Szulc Karol (1839-1907) s. 882
 Ślisz Stanisław (1856-1908) s. 889-890
 Świętosławski Zenon Bolesław (1811-1875) s. 894
 Tyszkiewicz Samuel Fryderyk (12889-1954) s. 920-921
 Unger Gracjan (Jeżyński) (1853-1911) s. 925
 Warchałowski Kazimierz (1872-1943) s. 938
 Werner Tomasz (1430-1498) s. 944-945
 Wodziński Maciej (1782-1848) s. 973-974
 Wolff Bolesław Maurycy (1826-1883) s. 977
 Worzała Szczepan (1872-1931) s. 985-986
 Woynicz Wilfryd Michał (1865-1930) s. 987
 Zabieha Konstanty (1846-1881) s. 998
 Załachowski Józef (1872-1939) s. 1004
 Zdanowski Feliks Bernard (zm. 1931) s. 1017-1018
 Ziętowski Kazimierz (1877-1954) s. 1024-1025
- SPKP. Suplement 1986**
- Andrzejkiewicz Bolesław (daty nieznane) s. 12
 Batorowski Aleksander Benedykt (1760-1841) s. 17-18
 Borodzicz Władysław (daty nieznane) s. 27
 Brandel Konstanty (1880-1970) s. 27-28
 Czyński Jan (1801-1867) s. 41
 Filski Witold (zm. 1947?) s. 55
 Fiszer Emilia (1885-1949) s. 55
 Gałęzowska Irena (1891-1977) s. 59-60
 Grabiński Wiktor Aleksander (1813-1893) s. 61-62
 Gromadzki Walery (1835-1917) s. 62
 Janiewicz Feliks, Yaniewicz (1762-1848) s. 79-80
 Janta-Połczyński Aleksander (1908-1974) s. 80
 Kotwiczówna Maria (1897-1978) s. 105
 Kraków Stanisław Szymon (1842-1892) s. 106-107
 Lichtarowicz Władysław (1863-1932) s. 120
 Mackiewicz Leon (daty nieznane) s. 133
 Małłek Antoni (1851-1917) s. 134
 Marcińczak Bolesław (1905-1950) s. 135
 Migdalski Jan (zm. 1897) s. 142-143
 Okęcki Aleksander (daty nieznane) s. 155-156
 Piotrowska Kazimiera (1896-1973) s. 170-171
 Stanisław Leszczyński (1677-1766) s. 203
 Suszczyński Ferdynand (zm. 1890) s. 209
 Świdorski Bolesław (1912-1969) s. 213-214
 Tchorzewski Stanisław (daty nieznane) s. 217-218
 Twarowski M. (imię i daty nieznane) s. 220
 Zalewski Bogusław Józef (1875-1951) s. 241

SPKP. Suplement II 2000

Berlewi Henryk (1894-1967) s. 20
Matuszewska Balbina (1882-1959) s. 106
Sulikowska Sabina Saturnina (1901-1980)
s. 153-154
Zwolakowska Wanda Czesława
(1890-1967) s. 187-188

SPKP. Suplement III 2010

Borman Antoni (1897-1968) s. 27-28
Ciołkosz Adam (1901-1978) s. 45-46
Danilewicz-Zielińska Maria Ludwika
(1907-2003) s. 55-57
Gierdroyć Jerzy (1906-2000) s. 82-83
Gliwa Stanisław Michał (1910-1986)
s. 83-84
Grotowski Żelisław (1878-1937) s. 98-99
Grydzewski Mieczysław (1894-1970)
s. 101
Harasowska Jadwiga (1896-1978)
s. 105-106
Hertz Zofia (1911-2003) s. 107
Jagodziński Zdzisław Konstanty
(1927-2001) s. 115-116
Jeżewski Bohdan-Olgierd (1900-1980)
s. 121-122
Kowalik Jan (1910-2001) s. 150-151
Lenica Jan (1928-2001) s. 166-167
Majorek Aleksander (1912-1991) s. 178
Matwin Stanisław Kostka (1906-1993)
s. 182-183
Mazowiecki Bronisław (1907-1997) s. 183
Meysztowicz Walerian (1893-1982) s. 186
Niewodniczański Tomasz (1933-2010)
s. 205
Sadzik Józef (1933-1980) s. 243
Sakowski Juliusz (1905-1977) s. 243-244

Szyk Artur (1894-1951) s. 271-272
Themerson Franciszka (1907-1988)
s. 279-280
Themerson Stefan (1910-1988) s. 280-281
Węgrzyn Bolesław Franciszek (1914-2004)
s. 296
Zabielska Janina (1906-1962) s. 308
Zielińska Halina (1911-1998) s. 318-319

SPKP. Suplement IV 2016

Berlstein Alfred (1892-1974) s. 20-21
Biliński Donald (1916-1989) s. 26-27
Borkowska Wanda (Dunin-Borkowska)
(1906-1982) s. 29
Dulęba Genowefa (1904-1980) s. 52-53
Gawaracka Kazimiera (1885-1979)
s. 68-69
Gebethner Jan Stanisław (1894-1981)
s. 71-72
Haiman Mieczysław (1888-1949) s. 83-84
Heymowski Adam (1926-1995) s. 85
Lanckorońska Karolina Maria (1898-2002)
s. 140-142
Michalski Jan (1953-2002) s. 160
Morelowski Jan (1900-1986) s. 168-169
Prochaska Franciszek (1891-1972)
s. 205-206
Rabsztyń Ignacy (1903-1992) s. 213
Stachiewicz Wanda (1895-1995)
s. 238-239
Staemmler Klaus (1921-1999) s. 240-241
Szechter Szymon (1920-1983) s. 258
Talko Leszek (1916-2003) s. 269-270
Trypućko Józef (1910-1983) s. 276
Wąt Aleksander (1900-1967) s. 295-296
Wójcicka-Hoskins Janina (1912-1999)
s. 309-310

Streszczenie

W artykule przedstawiono *Słownik pracowników książki polskiej* (1972, 1986, 2000, 2010, 2016) jako podstawowe źródło z zakresu biografistyki bibliologicznej do badań nad dziejami książki polskiej za granicą od XV do XXI w. Wskazano ośrodki polonijne rozsiane w świecie – od dalekiej Brazylii poprzez bliższe Polsce kraje zachodniej i po-

łudniowej Europy aż do północnych rubieży państwa carów, później Związku Radzieckiego. Dokonana analiza zawartości publikacji pozwala stwierdzić, iż twórcy instytucji książki polskiej za granicą i ich pracownicy (było ich ok. 170) reprezentują wszystkie profesje związane z produkcją, gromadzeniem i dystrybucją książek, a funkcjonowanie owych placówek i ludzi w środowiskach polonijnych odegrało znaczącą rolę w podtrzymywaniu polskości i świadomości narodowej oraz w zachowaniu więzi rodaków z krajem w przeszłości i w czasach nam współczesnych.

Słowa kluczowe: Słownik pracowników książki polskiej – słownik biograficzny – biografia bibliologiczna – historia książki polskiej.

Summary

The Dictionary of Polish Book Professionals – collection of biographies as a source for research on the history of Polish book institutions abroad

The paper presents *The Dictionary of Polish Book Professionals* (editions: 1972, 1986, 2000, 2010 and 2016) as a main source of biographies of people engaged in the history of Polish book abroad since 15th to 21st century. The author pointed out Polish communities all over the world: from Brasil, through west and south European countries, to the north edge of the tsars' country, latter Soviet Union. The analysis of the *Dictionary's* content proves, that creators of the Polish book institutions abroad and their workers – 170 persons in total – represent all professions related to production, collection and distribution of books. People and institutions of Polish book working within Polish communities abroad influenced significantly maintenance of the Polish culture and national awareness, as well as the Poles' connections with the country today and in the past.

Key words: The Dictionary of Polish Book Professionals – biographical dictionary – bibliological biographies – history of Polish book.